

DETERMINAREA CIRCUMSTANȚIALĂ ÎN GRAMATICA LUI TIMOTEI CIPARIU

ANCUȚA COCIUBA-OPRIȘ

Cuvinte-cheie: *limba română, gramatică, determinarea circumstanțială*

Gramatica lui Timotei Cipariu a fost, după cum se știe, prima gramatică academică a limbii române, dar a cărei valoare, chiar în epoca în care a apărut și multă vreme după aceea, a fost contestată sau ignorată, motivul principal fiind orientarea ei etimologistă. Însă pentru perioada respectivă, opera gramaticală a lui Timotei Cipariu trebuie, așa cum subliniază Mioara Avram în sinteza din *Istoria lingvisticii românești* (v. *Bibliografia*), apreciată în orice caz ca cea mai cuprinzătoare gramatică a limbii române, cea mai bogată în fapte și în interpretări, cea mai modernă în terminologie și cea mai științifică în conținut, exceptând orientarea etimologistă”. În special capitolele de fonetică și de sintaxă li s-au recunoscut lingvistului blăjean anumite merite, „dar partea de sintaxă a fost până de curând total subapreciată, deși tocmai în această parte se găsesc noutăți prețioase față de alte gramatici [...]” (p. 61), chiar în această direcție a reconsiderării înscriindu-se și contribuția noastră.

Între primele observații, în lingvistica românească, privind complementul, de fapt *obiectul*, sunt cele din *Compendiu de gramateca limbei române*, Blaj, 1855, care a cunoscut șapte ediții¹ și care „conține într-o formă sintetică doctrina gramaticală a lui Timotei Cipariu“. El arată aici că, în esență, „Cuprinsul cuvintelor împreunate se numește p r o p u s e ț i u n e sau s e n t i n ț ă“. În cadrul ei, „Numele pus în nom.[inativ] se zice s u b i e c t, iar cel dependente de la verb se zice o b i e c t, pr. *D-zeu* (subiect) *a făcut cerul* (obiect)“ (p. 81/44).

Vorbind despre **Regimea** [regimul] verbului, el precizează că „Verbul activ cere totdeauna un subst. ca *obiect* (subl. n.) după sine în acusativ, espres sau neespres, pr. *D-zeu a făcut cerul și pământul*“ (p. 82/45).

Problemele propoziției și ale complementului/obiectului sunt reluate în *Gramateca limbei române*. Partea I. *Analitica*, București, 1869. Partea II. *Sintetica*, București, 1877. Astfel, în Partea I. *Analitică*, se precizează că „Cuvintele se pot tracta sau de în sine, ca singuratece, căutînd numai la forma lor, pr. *omu, oameni* etc., de unde se naște teoria *f o r m a ț i u n e i*, sau împreună cu altele, ca conese între sine gramaticește, pr. *Dumne-zeu, omu bunu, pre pământu* etc., de unde teoria *c o s t r u c ț i u n e i* (subl. n.)“ (p. 170/152)²..

În ceea ce privește „împreunarea cuvintelor“ în „propusețiune“, Timotei Cipariu se arată a fi adept al logicismului în gramatică: „Cuvîntarea – spune el – fiind spresiunea cugetului, urmează ca împreunarea cuvintelor să fie după legile cugetarei, de unde vine că cel ce nu cugetă bine nici nu poate să vorbească bine, oricît de bine să cunoască limba în care vorbește.

De aci, legile *l o g i c e i* sînt totodată și legile *s i n t a c t i c e i* și cu valoare pentru toate limbele, pentru că toți oamenii cugetă după aceleași legi.

Ele sînt legile esențiale ale vorbirei“ (p. 10/264).

Propusețiunea conține părți „*e s e n ț i a l i*“ și părți „*a c c i d e n t a l i*“, care „de sine nu constituie esența propusețiunii, ci sînt adunate și adause spre clarificarea spresiunii și uneori lipsesc și pot să lipsească, fără de a se strica propusețiunea, cînd de ele nu este necesitate.

Esemple: *Omul, orcît de lungă să-i fie viața, totuși în urmă caută să moară, fiind muritoriu.*

Sau mai pre scurt: *Omul, fiind muritoriu, în urmă tot caută să moară.*

Sau și mai scurt: *Omul caută să moară*“ (p. 11/264).

„Părțile esențiale“ sunt trei: subiectul, predicatul și copula. Subiectul și predicatul stau, în „propusețiune“, într-*o r e l a ț i u n e* sau referință strînsă, care se esprime prin verbul împreunătoriu și se numesc *corelate* (*correlata*), pre cînd părțile accidentali [...] stau în *d*

ependență către cele esențiali, de unde ca *subordinate* se consideră [...]“ (p. 13–14/265).

Sunt „parți neesențiali“ toate celelalte cuvinte din propoziție, cu excepția subiectului, a predicatului și a copulei. Prezența lor în propoziție este „numai din împlire“ și de aceea ele pot să și lipsească. Unele dintre ele se numesc *tribute*, „în cât atribuie ceva la determinarea vreunui cuvânt din propusețiune“ sau *aposite* și *apusețiune*, „în cât se pun și se adaug la vreo parte a propusețiunii“. Altele se numesc *dependențe*, „în cât depind cu totul de la cuvântul la care se adaug“. În fine, altele se numesc *cercustanțe*, „în cât exprim unele împrejurări determinative sau modificative în propusețiune, sau preste tot *complemente* în cât complinesc cugetul și înțelesul propusețiunii și al părților ei“ (p. 22/270).

Admițând că în propoziție toate elementele sunt, în realitate, *dependente*, cu excepția subiectului, care „se poate considera mai dependente de la celelalte cuvinte, fiindcă el este piatra fundamentală a propusețiunii“, Timotei Cipariu precizează că atunci când vorbește despre „dependențe“ are în vedere numai „dependențele speciali“, considerând că „cele mai dese în propusețiune sînt ale genitivului în nume, ale obiectului în verbele active și ale propusețiunilor [...]“ (p. 28/273).

Timotei Cipariu distinge între *cercustanțe* și *complemente*. Primele, cum s-a mai precizat, „se pun în jurul altui cuvânt din părțile esențiali sau accidentali spre a-l determina și mai de aproape de cum se face prin predicat, atribut, apusețiune sau dependențe“ (p. 28/273). Cu ajutorul lor „se determină cercustanțele *impulsi*, *locului*, *causa*, *modul* și *mijlocul* lucrărilor din propusețiuni“ (p. 29/273). În cea mai mare parte, ele se exprimă prin:

„a) *adverbe*, pr. *ieri*, *azi*, *mîne*, *aici*, *acolo*; *bine*, *rău*, *foarte* etc.;

b) *prepușeni* cu dependențele lor, pr. *cu cuvîntul*, *din toată inima*, *fără voie*, *spre a zice*, *spre a scrie* etc.

c) *gerunde*, pr. *lăudînd*, *văzînd*, *făcînd*, *auzînd*, *venînd*, *scriînd*, *curînd* sau *curund* etc.“ (*ibid.*).

Spre deosebire de „cercustanțe“, „*Complement* se numesc cuvintele cari completează semnificațiunea cuvîntului la carei se

adaug, așa încât fără cuvîntul complementariu, unul sau mai multe, semnificațiunea să rămînă stinghiere sau necompletă“ (p. 30/273). Cele mai „strînse“ sunt „dependențele adiectivelor și verbelor, ales active, pr. *Unii prunci seamănă părinților* sau *cu părinții*. *Ca să fim părtași vieții eterne*; *Noi am lăudat pre D-zeu*; *Eu am început a scrie*. Așa, și: *El a luat lumea în cap*; *Ea a prins fuga*; *Noi am bătut în palme*; *Ei au dat din mîni și din picioare*. În cari propusețiuni cuvintele sustrasă fac complinirea celor dinaintea lor și fără cari acestea nu ar da înțeles deplin“ (p. 30/273–274).

În cazul verbelor, există unele care „pot să stea și singure“, fără necesitatea de a avea dependențe sau complemente. Aceasta se întîmplă la verbele „*n e u t r e* sau netransitive, pr. *io șez, tu dormi, el moare*“, dar chiar și la verbele *a c t i v e* sau transitive: *io scriu, tu dai, el face*.

În sens invers, dacă verbele active sunt cele care de regulă primesc dependențe sau complemente, nu înseamnă că cele neutre nu pot primi și ele asemenea determinări: *Eu scriu carte amicului meu*; *Tu dai toată averea ta săracilor*; *El face nebulie peste nebulie*; pr. și: *Ne șede rău a minți*; *Dormire-ai somnul cel lung*; *Ei au murit moarte amară*“ (p. 31/274).

În unele ziceri (*frase, phrasis*), complementele sunt indispensabile, mai ales la acele verbe „care-și variază semnificațiunea, numai prin ajutorul unor cuvinte complementare, pr. *și-a făcut de cap*; *a dat de nevoie*; *mi-am făcut cruce de el: să ți-o crești pre nas*; *ne-au purtat de nas*; *mi-a tăiat nasul*; *nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala*; *om fără nas*; *tată de salce*; *o dată cu capul* etc.“ (*ibid.*).

În afara acestor analize, alte referiri la complement/obiect sunt punctuale sau, mai exact, contextuale. Astfel, definind verbele active, Timotei Cipariu arată că „*Active*, preste tot, s-au numit verbele cari esprim oarecare *a c t i v i t a t e* (*activ, lucrare*), pr. *vorbesc, chem, mănînc, scriu* etc.; mai în specie însă supt acest nume vin, precum și aici, numai verbele a căror activitate nu e restrînsă numai la subiectul ei, ci se întinde și în afară și se manifestează asupra oricărei persoane sau altui obiect, în care oareșicum trece acțiunea subiectului, pr. *chemă pre cineva*; *mănînc pîne, scriu o carte* etc. Din care cauză atari verbe se numesc și *t r a n s i t i v e* (trecătoare)“ (p. 147/355).

Tot la verbele active, luând în discuție „prepușețiunile“ cu care acestea se construiesc, el subliniază că „Cele mai necesare sînt prepușețiunile cari exprim *m i j l o c u l* prin care se face lucrarea, care se numește *c e r c u s t a n ț a* mediului (*circumstantia medii*), pr. *L-am bătut cu pumnul; L-am ținut de căpestru; L-am apucat cu dinții; Am scris cu pana* etc.“ (*ibid.*).

În capitolul al IV-lea din Partea a II-a: *Sintetică*, dedicat *Reacțiunii particulelor*, deși sunt trecute în revistă, amănunțit, sensurile „prepușețiunilor“, nu se indică și părțile de propoziție pe care ele le introduc. În schimb, când discută „conjușiunile“, sunt indicate și „propuseșiunile pe care ele le introduc, și anume:

„a) propuseșiunea *c a u s a l e*, perechie, în care una conține cauza, iar cealaltă efectul, pr.: *Pentru că ai mîncat din pomul ce am zis să nu mănînci, în sudoarea feței tale veri mînca pînea ta* [...];

b) prop. *c o n d i ț i o n a l e*, perechie, din cari una cuprinde condișiunea, iar cealaltă rezultatul problematec, pr. *De veți ierta voi oamenilor păcatele lor, și tatăl vostru cel din cer va ierta vouă păcatele voastre* [...];

c) prop. *î n t r e b ă t o a r e*, iar perechie sau și singură, pr. *Christos ești tu? [...]*“ (p. 268/389).

În afară de acestea mai sunt:

„a) *c o n s e c u t i v e*, usitate în rașiocinie și logismi etc., pr. *După ne-am născut, va să și murim; Noi sîntem oameni, așadar muritori* etc.

b) *c o r e c t i v e* sau *esceptive*, pr. *Tu zici, însă nu e așa; Mulți sînt chemași, ci pușiini aleși* [...];

c) *distintive* [...], pr. *Sau vom învinge, sau vom muri liberi*;

d) *finali* sau *teleologice*, ce arată scopul, pr. *Faceși bine pentru ca să nu perim* [...];

e) *î m p r e u n ă t o a r e*, pr. *Oamenii se nasc și mor* [...];

f) *c o m p a r a t i v e* sau *asemănătoare* [...], pr. *Cum vei săra, așa vei mînca* [...]

O primă semnalare a ideii de circumstanșiialitate apare în *Sintetica*, în paragraful „§ 15 *Circumstanșiile*“.

„*Cercustanși*“, spune Timotei Cîpariu, sînt cuvintele din propuseșiune cari se pun în jurul altui cuvînt din părțile esenșiiali sau

accidentali spre a-l determina și mai de aproape de cum se face prin predicat, atribut, apuseșiune sau dependente [...]“ (p. 28/273).

Prin „prepușeșiuni“ se indică „circumstanțele *timpului, locului, cauza, modul și mijlocul* lucrărilor din propușeșiuni“ (p. 29/273), la care se adaugă *scopul*.

Aceste „circumstanțe“ se exprimă, în mod obișnuit:

a) prin *adverbie*, pr. *ieri, azi, mâine, aici, acolo, bine, rău, foarte* etc.;

b) prin *prepușeșiuni* cu dependențele lor, *pr. cu cuvîntul, din toată inima, fără voie, spre a zice, spre a scrie* etc.;

c) prin *gerundive*, pr. *lăudînd, văzînd, făcînd, venînd, scriînd, curînd sau curund* etc.“ (*ibid.*).

Exemplificările sunt următoarele:

Am venit ieri acasă de la București.

Pentru păcatele noastre ne ceartă D-zeu.

Mi-a spus limpede.

Am văzut cu ochii.

Mi-a dat de știre și în scris și cu gura.

În cea mai mare parte, „circumstanțele“ se întîlnesc și la „gramaticii vechi latini cuprinsă în versul tehnic: *quis? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando?*[...]“. Dintre ele, în afară de *quis*, care răspunde la subiect, și de *quid* care se referă la „dependența verbului“, toate celelalte „conțin cuvintele circumstanțiali“ (*ibid.*).

„Circumstanțele adverbiali se pot exprima, în unele cazuri, prin „nume și fără prepușeșiune“: *astă seară, astă noapte; seara, dimineața, ziua, noaptea, alaltăieri, o dată, une ori, altă dată* etc.

Timotei Cipariu se oprește mai îndelungat la ceea ce el numește „circumstanța scopului“, subliniind că ea se exprimă, mai ales, „prin prepușeșiunea *spre* sau *pentru* cu nume verbale sau infinitiv, pr. *spre mărirea lui D-zeu; Mergem la biserică spre a mări pre D-zeu sau pentru a mări pre D-zeu*, sau și cu alt substantiv, de asemenea înțeles, pr. *spre lauda lui D-zeu* [...]“ (p. 30/273).

Timotei Cipariu mai precizează că această „circumstanță“ se poate indica și prin *pentru ca*, „în fruntea unei propușeșiuni dependente, pr. *pentru ca să mărim și lăudăm pre D-zeu*“.

„Circumstanțele“ implică ideea de „dependență“, iar aceasta conduce la noțiunea de complement. „*Complement*“, spune Timotei Cipariu, se numesc cuvintele care completează semnificațiunea cuvântului la cari se adaug, așa încât fără cuvântul complementariu, unul sau mai multe, semnificațiunea ar rămîne stinghiere sau necompletă“ (p. 30/273).

Complementele pot fi identificate și la „atributele în subiect sau alt nume, pr. *D-zeu sîntul*“, dar „în specie [...] așa se numesc dependențele adiectivelor și verbelor [...], pr. *Unii prunci seamănă părinților sau cu părinții* [...]; *Ca să fim părtași vieții eterne*; *Noi am lăudat pre D-zeu*; *Io am început a scrie*; Așa și: *El a luat lumea în cap*; *Ea a prins fuga*; *Noi am bătut în palme*; *Ei au dat din mîni și din picioare* [...]“. În aceste „propusețiuni, cuvintele sustrasă fac complinirea celor dinaintea lor și fără cari acestea nu ar da înțeles deplin“ (p. 30/274).

Există verbe care pot să stea și singure în propoziție, „fără de a avea necesitate de dependențe sau complemente“. Sunt verbele *neutre* sau *netransitive*, precum *io șez*, *tu dormii*, *el moare*, dar și verbele *active* sau *transitive*, precum *io scriu*, *tu dai*, *el face* (p. 31/274).

Dependențe au în special verbele active, dar „și cele neutre pot să aibă unele dependențe ca complemente, pr. *Io scriu carte amicului meu*; *Tu dai toată averea ta săracilor*; *El face nebunie preste nebunie*; pr. și: *Ne șede rău a minți*; *Dormire-ai somnul cel lung*; *Ei au murit moarte amară*“ (*ibid.*).

În alte cazuri, complementele sunt indispensabile pentru precizarea sensului verbului, care-și „variază semnificațiunea numai prin ajutoriul unor cuvinte complementare, pr. *și-a făcut de cap*; *a dat de nevoie* [...]“ (*ibid.*).

Timotei Cipariu include „de accidență complementare“ și cuvintele „alocutive din vocativul numelor“, dar nu „preste tot“, ci „mai vîrtos în propusețiunea cu verbe în modul imperativ“, în care numele și verbul „sînt în aceeași persoană a doua, pr. *Veniți, fiilor*, *ascultați-mă pre mine*; *Tatăl nostru*, *carele ești în cer*, *sînțească-se numele tău*“ (*ibid.*).

„Propusețiunile“, în funcție de „acidențele lor“ au „oareșicare diferență între sine“, de unde decurge constatarea că ele se împart în

mai multe „specie și-și au numirile lor“, care sunt: „simplă și compusă, complexă și necomplexă, afirmativă sau negativă, imperativă și întrebătoare, condiționali, causali etc.“ (p. 32/274).

Trecând peste propozițiile simple și compuse, afirmative și negative, imperative și întrebătoare, ne vom opri la cele care implică anumite determinări circumstanțiale.

Astfel, Timotei Cipariu face distincție între „propusețiunea *ondiționată*“ și cea „*condiționale*, într-un înțeles mai strâns“. Diferența este una semantică: „Propusețiunea se numește *absolută* dacă ea în de sine e de ajuns spre exprimerea întreg cugetului, fără de a mai avea lipsă de altă propusețiune, pre când ceea ce nu e de ajuns spre aceasta se numește *condiționată*, diversă de propusețiunea *condiționale*, într-un înțeles mai strâns“ (p. 34/275).

Vorbind despre „propusețiunea *condiționale*, în sensul mai strâns“, Timotei Cipariu se referă la faptul că „într-una din două propusețiuni împreunate conține o *condițiune* espresă, semnată cu o particulă anumită: *de, dacă, să* (*si* latin), pr. *Te-aș putea bate, să vreau sau de aș sau dacă aș vrea*.

Acesteia îi corespunde propusețiunea „*condiționată* în sens mai strâns, pr. este: *Te-aș putea bate*“.

O altă „circumstanțială“ adusă în discuție este „propusețiunea *causale*“, care „cuprinde cauza vreunei stari sau lucrari, pr. *D-zeu ne ceartă pentru că sîntem păcătoși*“ și care constă din cel puțin două „propusețiuni“, dintre care „una e notată cu o conjuncțiune: *pentru că, fiindcă, deoarce* etc.“ (*ibid.*).

În aceste situații există întotdeauna o „propusețiune *antecedente* și alta *consecvente* (*antecedens, consequens*) și între sine sînt și ele sau *coordinate*, sau una alteia *subordinată*, precum sînt și părțile unei și aceleiași propusețiuni“ (p. 34/276).

Timotei Cipariu vorbește despre subordonare și în Titlul II: *Recțiunea*, în secțiunea intitulată *Relațiunea subordonatelor*, scoțând în evidență faptul că „Afară de relațiunea *coordonatelor* în propusețiune, pr. a subiectului, predicatului și verbului mijlocitoriu, a apositivelor și a atributelor etc., carea se manifestează prin *concordațiune*, mai esiste și altă relațiune, a *subordonatelor*, în cît unele cuvinte cu influența lor predomină asupra altora, iar altele, ca

subordonate, depind de la cele predominante. Ea se manifestează prin *regime sau recțiune*“ (p. 125–126/ 320–321).

Este evident că, aici, Timotei Cipariu acordă un alt înțeles subordonării, care în propoziție se confundă cu regimul sau recțiunea verbului.

Timotei Cipariu revine asupra propozițiilor circumstanțiale în capitolul dedicat conjuncțiilor. El le împarte după valoare în mai multe clase „cu destinte numiri, după cari și propusețiunile formate cu ele se numesc [...]“ (p. 268/389):

„**a)** propusețiunea *causale*, perechie, în care una conține cauza, iar cealaltă efectul, pr.

Pentru că ai mâncat din pomul ce am zis să nu mămânci, în sudoarea feței tale veri mânca pînea ta.

b) prop. *condiționale*, perechie, din cari una cuprinde condițiunea, iar cealaltă rezultatul problematic, pr.

De veți ierta voi oamenilor păcatele lor, și tatăl vostru cel din cer va ierta vouă păcatele voastre.

c) propus. *întrebătoare*, iar perechie sau și singură, pr.

Christos ești tu? Au pre altul vom aștepta (ibid.).

În afară de acestea, mai sunt discutate următoarele subordonate:

a) *consecutive*, întrebuințate mai ales în raționamente și „logisuri“:

După ce ne-am născut, va să și murim.

Noi sîntem oameni, așadar muritori.

b) *finali sau teleologice*, care arată scopul:

Faceți bine pentru ca să nu perim.

Roagă-te lui D-zeu ca să ne ajute.

c) *comparative sau asemănătoare*:

Cum vei săra, așa vei mânca.

Fiți perfecți precum și tatăl vostru cel din cer perfect este. (p. 269/390).

Fiind vorba despre o clasificare după „conjunțiuni“ întâlnim, alături de subordonatele amintite, și următoarele propoziții coordonate:

a) *corective sau esceptive*, indicând coordonarea adversativă:

Tu zici, însă nu e așa.

Mulți sînt chemați, ci puțin aleși.

Nu sînt D-zei, fără numai unul (p. 268/389).

b) *destinctive* „între mai multe“, indicând coordonarea disjunctivă:

Sau vom învinge, sau vom muri liberi.

c) *împreunătoare*, semnificând coordonarea copulativă:

Oamenii se nasc și mor.

Fă bine și nu te teme de nimic. (p. 269/390).

Plasarea propozițiilor în frază este discutată în secțiunea *Locuțiunea propusețiunilor*. Astfel, ea este „parte liberă, parte fipsată [...], după cum propusețiunile înseși sînt sau coordonate, sau subordonate, sau și din alte cauze“ (p. 285/398).

Există, ca atare, propoziții „coordonate“ și „subordonate“.

Cele *coordonate* sunt „propusețiunile perechie, cîte două sau și mai multe, încît una depinde de alta, însă una mai tare decît cealaltă [...]“ (p. 286/398). În această postură pot să apară „propusețiunile *condiționali, causali, finali, temporali* (cu *cînd*), *locali* (cu *unde*), *cojuntive* (cu *și*), *afirmative, negative, corective* sau *esceptive, destinative* sau *distributive* etc.“ (*ibid.*).

Propozițiile *subordonate* sunt „propusețiunile singuratece, în cît ele nu depind de la o propusețiune întregă, ci numai de la vreo parte a ei: nume, adverbium etc., precum sînt mai ades propusețiunile *relative, temporali, locali* etc.“ (*ibid.*).

În ce privește „ordinea naturali în locuțiunea propusețiunilor coordonate“, aceasta presupune ca „propusețiunea ce are în frunte cojuncțiunea după care se numește să urmeze (prop. *consequens* „următoarea“), iar perechea ei să preceadă (prop. *antecedens*) [...]“ (*ibid.*). Din exemplele date, le vom selecționa pe cele care se referă la circumstanțiale:

Nu-mi ajuți pentru că nu-mi vrei binele.

Am venit pentru ca să nu te superi.

Era noapte cînd a venit.

Nu știi unde se află. (?)

Dacă nu vrei tu, nu vreu nici io.

Precumu-ți vei săra, așa vei și mînca.

În afara acestor situații, apar și exemple cu propoziții aflate în raporturi de coordonare copulativă, adversativă, disjunctivă și conclusivă:

*Tu ai venit și soția ta s-a dus.
Unele sînt adevărate, iar altele rele.
Noi am dormit sau am prevegheat.
Știi ce este bine a face, așadară fă.*

„Locul natural“ al „propusețiunilor *subordinate* „este a se pune numaidecît după cuvîntul la care se refereste“:

*Omul carele nu se stimează pre sine nu e stimat nici de alții.
În miezul nopții, cînd toată lumea dormea, tu prevegheai.
În țările unde sau în care domnește despotismul turcesc,
securitate nu e. (ibid.).*

Propozițiile coordonate prezintă și capacitatea de a fi „cu totul libere, altele mai puțin sau mai strîns fipsate [...]“ (p. 287/318).

Sunt „cu totul libere“, propusețiunile *condiționali*, *comparative*, *temporali* și *locali*, „în cari antecedentele poate să se pună în urmă și consecentele înainte, fără cea mai mică greutate“ (ibid.):

Dacă nu veți ierta oamenilor păcatele lor, nici tatăl vostru nu va ierta vouă.

*Așa vei mîncea, precum vei săra.
Cînd am venit era noapte.
Unde nu te doare, nu te legi.*

Sunt „mai puțin libere“ propusețiunile *causali* și *finali*, așa încît „inversiunea lor e totdeauna din oarecare motiv, ca și la părțile propusețiunei“ (ibid.):

*Pentru că ați mîncat din pomul care am zis că nu mînceați din el,
blăstămat să fie pămîntul.*

*Pentru ca să știți că fiul omenesc are putere de a ierta păcatele,
zic ție: Scoală-te și umblă.*

Total „fipsate“ sunt propusețiunile *coretive*, *destintive*, *consecutive* și *conjunctive*.

Putem constata, din cele spuse mai sus, modul diferit în care Timotei Cipariu înțelege *coordonarea* și *subordonarea*. Prima este văzută ca o relație între două sau mai multe propoziții, iar a doua ca dependentă de o parte de propoziție din propoziția regentă.

Pe de altă parte, se observă că denumirile propozițiilor circumstanțiale nu sunt altceva decât prelungiri ale denumirii conjuncțiilor introducătoare.

Acest aspect apare cu claritate din secțiunea dedicată conjuncțiilor. Ele se împart în mai multe specii, după natura și calitatea lor:

„**a)** *causali*, cari arată cauza lucrului sau *pentru ce* ? [...], *fiindu că, cumu că, de ore ce, unde*;

b) *comparative* sau asemănătoare între mai multe lucruri, pr. *ca, ca și; cumu, precumu; așa, așisderea*;

c) *con condiționali*, cari arată condițiunea sub carea să urmeze ceva [...] *de, dacă, deși (!), de cum-va, bine că, măcaru că, cu toate că*;

d) *consecutive*, cari arată urmarea, pr. *de-ci sau deci; dereptu aceea, dereptu însă, la cei vechi, dară, așa-dară, deci dară, de unde, după ce că la cei vechi [...]*;

g) *finali*, cari arată scopul, pr. *ca, pentru ca, întru ca [...]*“ (p. 373/251–252).

În studiul introductiv, intitulat *Gramaticile lui Timotei Cipariu*⁴, Mioara Avram, subliniind meritele, dar și scăpările acestor gramatici, arată că „Meritele gramaticilor lui Cipariu stau în bogăția faptelor de limbă înregistrate, informația sintetizată cu spirit critic, originalitatea și prioritatea unor interpretări, valabilitatea menținută în parte și chiar actualitatea unor sugestii.

Actualitatea gramaticilor lui Cipariu a fost susținută prin faptul că ele conțin forme, construcții sau observații care lipsesc până azi din gramatici, chiar din cele de mari dimensiuni și din studii detaliate asupra unor probleme, și prin coincidențe cu unele puncte de vedere din zilele noastre“ (p. XLV).

NOTE

1. Cf. Mioara Avram, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, în Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II.
2. Cf. Timotei Cipariu, *Opere*, II, p. 467. Menționăm că în citate, am respectat ortografia din ediția critică. La indicarea paginilor prima cifră este cea din original, a doua cifră, din ediția critică.

3. Alte referiri la *propusețiuni* la p. 398–399 [285–288].
4. V. nota 1.

Bibliografie

- Aldea, Maria, *Categoria gramaticală a determinării*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006.
- Anghelescu, Nadia, *Conceptul de determinare în lingvistica modernă*, „Analele Universității București. Limbi clasice”, 18, 1969, p. 93-107.
- Avram, Mioara, *Prima gramatică academică a limbii române*, „Limba română”, 1966, nr. 4, p. 487-507.
- Avram, Mioara, *Gramaticile lui Timotei Cipariu*, în Timotei Cipariu, *Opere*, vol. II (v. *infra*).
- Cipariu, Timotei, *Compendiu de gramateca limbii române*, Blaj, 1855
- Cipariu, Timotei, *Gramateca limbii române*. Partea I. *Analitică*, București, 1869. Partea II. *Sintetică*, București, 1877.
- Cipariu, Timotei, *Opere*. Vol. I. Cu o *Introducere* de Gavril Istrate (v. *infra*), Editura Academiei R. S. R., București, 1987. Vol. II. Cu un Studiu introductiv de Mioara Avram (v. *supra*), Editura Academiei Române, București, 1992. Ediții îngrijite de Carmen-Gabriela Pamfil.
- Crașoveanu, D., *Categorii sintactice circumstanțiale*, Editura Amphora, Timișoara, 1992.
- Gramatica limbii române* (GALR). Vol. I: *Cuvântul*, vol. II: *Enunțul*. (Coord. Valeria Guțu Romalo), Editura Academiei Române, București, 2005.
- Ionașcu, Romulus, *Gramaticii români. Tratat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticii române de la 1757 până astăzi*, Iași, 1914.
- Iordan, Iorgu, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, „Limba și Literatură”, 1968, p. 163-196.
- Istoria lingvisticii românești* (Coordonator Iorgu Iordan), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Istrate, Gavril, *Timotei Cipariu în conștiința urmașilor*, în Timotei Cipariu, *Opere*, vol. I (v. *supra*).
- Macrea, D., *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Nagy, Rodica, *Determinarea completivă și determinarea circumstanțială în limba română*, Editura Universității din Suceava, 2003.
- Pamfil, Carmen-Gabriela, *Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, „Limba Română”, 1983, nr. 2, p. 83-95.
- Rădulescu-Sala, Marina, Sala, Marius, *Les grammaires du roumain: de Heliade Rădulescu à la grammaire académique*, „Revue Roumaine de Linguistique”, 2007, , nr. 4, p. 437-448.

THE CIRCUMSTANTIAL DETERMINATION IN TIMOTEI CIPARIU'S
GRAMMAR

(Abstract)

Key words: *the Romanian language, grammar, the circumstantial determination, Timotei Cipariu*

The article belongs to the category of the papers that deal with the history of linguistics, in our case, the Romanian linguistics. In this field, Timotei Cipariu wrote the first academic grammar of the Romanian language, including data and theoretical approaches that are still of interest. From the contents of the academic grammar written by Timotei Cipariu, the author chose to present the category of the circumstantial determination pointing out to the material as such and the author's points of view regarding the grammatical category.